

Прилог проучавању амнестија и аболиција политичких осуђеника у Југославији 1944–1980

АПСТРАКТУМ: У чланку се разматра политика амнестија и помиловања политичких осуђеника у СФРЈ која је била условљена унутрашњим политичким разлозима, али су је пре свега детерминисали спољнополитички фактори. Постојао је континуитет тежње југословенског комунистичког руководства да се пред западним демократијама докаже као либерално и склоно да поштује међународне документе и људска права. Политички осуђеници су ослобађани у контексту значајних спољнополитичких догађаја, посета југословенских државника водећим земљама западног блока или уз њихово условљавање и инсистирање. Најмасовнија аболиција је забележена 1953. после окретања Југославије Западу и смрти Стаљина, а затим и 1977. у контексту одржавања конференције КЕБС-а у Београду.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: амнестија, аболиција, политички осуђеници, политичка репресија, СФРЈ

Једна од специфичности југословенског самоуправног социјализма у односу на земље реалсоцијализма и јасно видљива манифестација либерализације режима биле су амнестије или аболиције политичких осуђеника које су спорадично или кампањски спровођене у складу са политичким потребама режима. Само ретки најетаблиранији народни непријатељи издржали су затворске казне до краја попут Ђуре Ђуровића и Драгољуба Јовановића, а да нису помиловани у некој од честих масовних амнестија од почетка 1950-их година. „...За политику социјалистичке Југославије у области репресије карактеристична су многобројна помиловања и амнестије, којима су ослобођени многи кривци осим лица осуђена за тешке ратне злочине. Таква пракса инспирирана је хуманизмом, које представља једно од најснажнијих обележја наше револуције“, закључено је у извештају једне партијске комисије поводом злоупотреба службе државне безбедности у политичке сврхе.¹

Аболицијама или амнестијама за политичке осуђенике и непријатеље новог социјалистичког поретка власт је прибегавала у неколико наврата

¹ АЈ, Врховни суд Југославије, 212, фасц. 18, Извештај о противустановној делатности Александра Ранковића и злоупотреби СДБ у политичке сврхе, 1. децембар 1966.

после Другог светског рата. Амнестије су имале политичко пропагандни карактер у смислу потребе режима да се легитимише као либералан и толерантан према политичким неистомишљеницима у очима домаћег и, пре свега, западног јавног мњења. Амнестијама се неодређеном броју лица давала слобода од кривичног гоњења, потпуно или делимично ослобођење од извршења казне, замена изречене казне благом, или се укидала правна последица осуде. Амнестија је била ванредан политички акт и по обиму шира од помиловања. За разлику од аболуције (помиловања), која се односила на појединачна лица, давана је законом и неселективно. Помиловање по службеној дужности могао је дати председник или Председништво СФРЈ за сва лица без обзира на висину казне. Условни отпуст могао се дати само лицима која су издржала половину, а изузетно трећину казне, под условом доброг владања и са могућношћу опозива уколико лице изврши ново кривично дело.²

Прва позната амнестија наступила је после позива краља Петра II Карађорђевића од 12. септембра 1944. да се јединице ЈВуО и сви они који нису „окрвавили руке“ ставе под Титову команду. Убрзо по ослобођењу Београда, 21. новембра 1944, приступило се амнестији политичких противника, али је њена примена у пракси била незнатна. Општа амнестија од 21. новембра 1944. имала је само пропагандни карактер, пре свега за светску јавност, о чему сведочи и допис В. Рибникара упућен Ј. Б. Титу: „Потребно је да се свет увери да се по амнестији и поступа. Потребно је да ОЗН-а пусти из затвора изванредан број ухапшених које амнестија обухвата. И то да пусти одмах, без одлагања да не би непријатељи могли да тврде како ми доносимо законе на папиру и из демагошких разлога. И Енглези су примили амнестију врло добро. Јуче ујутро пробудили су ме телефоном и честитали ми. За њих је амнестија сензационална ствар и Харисон ми каже да ће у савезничкој јавности изазвати најбољи утисак.“³

Таквог карактера биле су и амнестије од септембра 1945. у предизборној кампањи, уочи преломних избора за Конституанту 11. новембра 1945, као и 1946. године амнестија тзв. шумских криваца, одметника од нових власти или амнестија малолетних политичких осуђеника, припадника ЈВуО почетком 1947.⁴ Из политичких разлога, али и да би се растеретили затвори, 9. маја 1947. амностирана су сва млађа лица која су била у четничким одредима или су били мобилисани а осуђени су на блаже казне. Друго, веће пражњење затвора, било је 1951. када су после окретања Западу према међуна-

² АЈ, Председништво СФРЈ, 803-фсц. 46, 75. седница, 12. април 1977, *Информација о амнестији и помиловању лица осуђених за политичке деликте*.

³ Архив Ј. Б. Тита, фонд КМЈ II-56/13; *Писмо Владе Рибникара Ј. Б. Титу од 23. новембра 1944*; С. Цветковић, *Између српа и чекића*, Београд 2006, 180.

⁴ Тада су пуштени Димитрије Ђорђевић и други припадници организације НРСО, осуђени маја 1946. на вишегодишњу робију. – Д. Ђорђевић, *Ожљиви и опомене*, Београд 1997.

родном договору отпуштени осуђени Немци (једним од последњих возова отишао је немачки повереник за привреду Нојхаузен).⁵

До највеће масовне амнестије дошло је уочи Дана републике 1953 – после Стаљинове смрти, прокламовања самоуправне демократије и великог спољнополитичког преокрета, политичких и економских аранжмана са Западом и кампање демократизације и дестаљинизације друштва. За разлику од осталих амнестија после 1944, које су често биле декларативне или недоследно спровођене, након 1953. оне су се одликовале масовношћу и много доследнијом применом у пракси. Из затвора је тада отпуштено више хиљада политичких осуђеника, међу којима и брат Милана Стојадиновића – Драги, Раденко Станковић, Борислав Пекић и многи други. Већа амнестија забележена је и уочи Дана републике 1955. када је отпуштен знатан број политичких осуђеника. Током 1956, после првог затварања Голог отока, амнестиран је већи број информбировача, у контексту приближавања Југославије и СССР-а и састанка Тито–Хрушчов. Приликом поновног заоштравања 1958. поједини ибеовци су враћени *по мери заштите* на Свети Гргур и Голи оток.⁶

Почетком новог таласа либерализације после 1959, тачније 1962, власт је прибегла још једној амнестији за лица осуђена за кривична дела против народа и државе или сличне политичке деликте као што су повреда угледа државе, њених органа и представника (чл. 174 Кривичног законика), ширење лажних вести (чл. 292), недозвољени прелазак границе (чл. 303) и избегавање војне обавезе (чл. 339 и 342 став 1–3 КЗ). Ова амнестија, за разлику од претходних, обухватала је поред лица на издржавању казне и лица која су била у поступку, као и лица против којих се тек водила истрага. Од амнестије су биле изузете одређене категорије попут наредбодаваца и организатора, припадника националних мањина који су у рату сарађивали са окупатором а налазили се у иностранству, повратника и непосредних извршилаца убистава и сличних.⁷

Циљ амнестије је био да се превасходно утиче на бројну политичку емиграцију (процењивало се на чак 150.000 лица!), њену диференцијацију и на повлачење извесног броја лица из емигрантских политичких организација. Прецизних података о ефектима ове амнестије нема. Према непотпуним подацима, око 45.000 емиграната се јавило у вези са амнестијом југословенским дипломатско-конзуларним представништвима. Ефекти ове мере умањени су кампањом коју је организовала политичка емиграција, чији је циљ био да се створи неповерење у праве намере амнестије и изазове страх међу

⁵ С. Банковић, *У предворју пакла*, Вршац 1990, 73.

⁶ АЈ, Врховни суд Југославије, 212, Ф 18, стр. пов. 1960–1970, Предмет: Тражи се правно мишљење у вези покретања нових административно казних поступака против лица која и даље непријатељски делују у посебној установи на Ст. Гргуру, 1–2.

⁷ АЈ, Председништво СФРЈ, 803-фсц. 609, 03-07 стр. пов. 1973, Комисија за помиловање, Извештај о осуђеним лицима и предлогу амнестије за политичке деликвенте 25. септембар 1973, 3.

емигрантима да ће њихово приближавање Југославији имати за последицу губитак посла, дозволе боравка и слично. У тој акцији нису изостале ни претње насиљем, у чему се истицала ИБ емиграција. Добрим делом ефекат је умањен инсистирањем на репатријацији, при чему се често наилазило на лош пријем репатрираних, а томе су допринели и лоша администрација, непрецизност законских одредби и недовољна активност друштвено-политичких фактора.⁸

Амнестија је имала значајну примену у земљи. Током 1962, пуштено је на слободу преко 1.000 лица која су била на издржавању казне за кривична дела против народа и државе.⁹ Пре тога, 1960–1961, уочи и за време Титових путовања у Њујорк и конференције несврстаних у Београду, ослобођени су многи познати политички осуђеници, припадници групе Крекић-Павловић, амнестирани су Милован Ђилас и Адем Демаћи, а пуштени су и логораши по мери безбедности са Светог Гргура и Голог отока.¹⁰

После пада Александра Ранковића прибегло се великој амнестији лица против којих је октобра 1966. покренут истражни поступак за злоупотребу службе безбедности и заверу против државе и друштвеног уређења. Осим Александра Ранковића и Светислава Стефановића у питању је било још око 15 припадника службе безбедности против којих је одлуком највиших државних органа обустављен поступак. Крајем 1966. из затвора су пуштени сви припадници тзв. *Задарске групе* осим Михајла Михајлова, а по други пут су помиловани Милован Ђилас и још неколико десетина политичких осуђеника. Демаћију, такође осуђеном по други пут, казна је смањена са 15 на 10 година, што је вероватно требало да нагласи либералнију природу режима после смене Александра Ранковића и потврду прокламованих реформи у духу демократизације и децентрализације друштва. У том смислу извршено је преиспитивања неких ранијих процеса. Током 1968. дошло до ревизије Призренског процеса из 1956. у коме је осуђено неколико Албанца за дела против народа и државе и помагање убачених диверзаната из Албаније, што је требало да буде један од крунских доказа о насиљу службе над Албанцима на Косову у време „ранковићевитине“.¹¹

Нова амнестија са сличним циљевима уследила је половином 1970-их. Рачунало се на позитивно дејство које би мера имала на емиграцију, управо у време када се борба са политички ангажованим емигрантима појачала и када је емиграција посегнула за терористичким методама борбе. Законом о

⁸ АЈ, Председништво СФРЈ, 803-фасц. 609, 03-07 стр. пов. 1973, Комисија за помиловање, Извештај о осуђеним лицима и предлогу амнестије за политичке деликвенте, 25. септембар 1973, 4.

⁹ Исто, 5.

¹⁰ Више у: С. Цветковић, *Портрети дисидената*, Београд 2006.

¹¹ Више о случају Михајла Михајлова и Задарске групе, Милована Ђиласа, Адема Демаћија, хапшењима после смене Александра Ранковића, Призренском процесу у: С. Цветковић, *Репресија у Србији 1953–1985*, (рукопис).

амнестији из новембра 1973. амнистирана су, поред класичних политичких делинквената, лица која су извршила кривично дело избегавања војне обавезе чији се број процењивао на више стотина хиљада. Држава је настојала да покаже како разликује политичко деловање емиграната, неформално ангажовање у емигрантским организацијама, растурање летака, финансирање организација и њихове симпатизере од терористичких активиста. Амнестијом је требало утицати на лица која су избегавала војну обавезу а којих је било 42.350 (чак 75% до 27 година старости), које би ова мера одвојила од екстремне емиграције и везала за домовину. Таква мера имала би позитиван одјек и према неполитичкој емиграцији, погодовала би имицу земље и позитивно одјекнула у западним земљама које су изразиле спремност да сузбију тероризам и ставе под контролу „екстремне емигрантске елементе“. Процењивало се да би овом мером могло да се окористи и до 30.000 емиграната (пет пута мање него 1962. што говори о бројчаном осипању политичких емиграната). Ефекти амнестије, међутим, били су више него скромни (чак се каже и контрапродуктивни). До краја 1974. за амнестију се пријавио 321 војни обвезник, док су свега 22 лица по том основу амнистирана, а слично је било и код политичких осуђеника.¹²

Помињала се бројка од 500 лица осуђених као политички деликвенти који би имали право на амнестију, и то махом она осуђена за лакша кривична дела до 3 године затвора, не рачунајући оне за које кривични поступак није био окончан, а налазила су се у истражном затвору. Код нижих органа постојале су сумње у оправданост амнестије. Сматрало се да би амнестија, као акт ублажавања репресије, нарочито према лицима која су осуђена у време појачане репресије државе против националистичких и других непријатељских делатности 1968–1974, послала погрешну поруку и изазвала негативне реакције потенцијалних непријатеља режима у земљи и иностранству. У једном извештају се наводи да би такве последице требало избећи ограничењима, у смислу да амнестија не обухвати кривична дела из недавне прошлости као и чисто „политичка“ дела по појединим члановима КЗ. Мислило се пре свега на кривична дела против народа и државе из главе X КЗ осим за акте насиља (чл. 103 – убиство представника власти, 105 – шпијунажа, 111 – организовање и пребацивање илегалних група и материјала, 113а – тероризам, 116 – насиље према представнику власти, 117 – стварање завера и организовање против државе и народа, 120 – тешка кривична дела против народа и државе). Амнестија је требало да се односи на осуђене по следећим члановима КЗ-а из X главе: чланови 106 – контрареволуционарни напад на друштвено уређење, 104 – оружана побуна, 105а – одавање државне тајне, 109 – учествовање у непријатељској активности, 109 – бекство ради непријатељске делатности, 112 – закључење уговора на штету Ју-

¹² АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 27, седница 34/1975, *Миграциона кретања војних обвезника и остваривање закључака Председништва СФРЈ и Председништва СКЈ од 5. фебруара 1977*, 15.

гославије, 113 – повреда територијалног суверенитета, 114 – уништење важних привредних објеката, 117 – чланство у неком удружењу против народа и државе, 118 – непријатељска пропаганда, 119 – изазивање расне, верске и националне мржње и нетрпељивости и помоћ при извршењу тог кривичног дела. Процена државних органа је била да ће се амнестијом у емиграцији највише окористити лица оптужена по чл. 109 – учешће у непријатељској делатности и чл. 117 као припадници непријатељских организација. У земљи би највише амнестираних било из редова осуђених за непријатељску пропаганду (чл. 118), изазивање расне, верске и међунационалне мржње (119), ширење лажних вести (292-а), за кривична дела против угледа земље, њених органа и представника – чл. 174, (бројна нарочито током 1972. када је осуђено по овом члану чак 475 лица) и за дела илегалног бекства преко границе и избегавање војне обавезе (чл. 303), које је иначе било у опадању јер се 1970-их почело кажњавати као прекршај.¹³

Амнестија је требало да се односи на све осуђене по овим ставкама почев од 1962, јер су ранији случајеви регулисани амнестијом из те године. Од амнестије би била изузета лица која су осуђена по наведеним члановима предвиђеним за амнестију од 1. јануара 1971 (или је против њих тада покренут поступак). Припремани закон о амнестији је разматран у склопу континуиране пропагандне борбе против политичке емиграције и напора власти да придобије владе појединих земаља у ограничавању и сузбијању политичког и другог непријатељског деловања емиграната. Саветовано је да се акт о амнестији веже за значајан датум (30-годишњицу револуције или доношење Устава) како би се тиме појачао његов пропагандни ефекат. Но, стварни ефекти и домети амнестије нису познати. У једном документу Комисије за помиловање Председништва СФРЈ Петар Стамболић је навео следеће: „*Помиловати све категорије а од политичког криминала само неке за дела лакше непријатељске пропаганде*“.¹⁴

Велика аболуција 1977. До велике аболуције политичких криваца ипак је дошло у време конференције КЕБС-а у Београду 1977. После притисака и протеста страних организација за заштиту људских права, као и влада САД и других западних земаља, помиловано је неколико стотина политичких затвореника међу којим су најпознатији Михајло Михајлов, ибеовац Комнен Јововић, равногорац Ђура Ђуровић, маспоковац Марко Веселица, Франц Миклавчић и многи други политички осуђеници, што је лично поздравио амерички председник Џими Картер.¹⁵

¹³ АЈ, Председништво СФРЈ, 803-фасц. 609, 03-07 стр. пов. 1973, Комисија за помиловање, *Извештај о осуђеним и предлогу амнестије за политичке деликвенте*, 25. септембар 1973.

¹⁴ АЈ, Председништво СФРЈ, 803-фсц. 26, XXXI седница 7. мај 1975, *Одлука о помиловању осуђених лица уочи прославе тридесетогодишњице југословенске комунистичке револуције и ослобођења*.

¹⁵ На 76. седници Председништва СФРЈ већина је била склонија амнестији (В. Бакарић, Л. Колишевски, С. Дороњски, В. Милатовић, В. Жарковић, Ј. Блажевић и М. Шпи-

Од значаја за талас либерализације и аболиције политичких осуђеника, највеће после 1953, био је временски контекст пред Титову другу званичну посету САД (7–10. март 1978) и састанак са британском краљицом Елизабетом II у Лондону (10–11. март 1978), затим сусрет са Маргарет Тачер у Београду који је утицао на повећање степена слобода у периоду од краја 1977. до 1980. године. Акције и притисци иностраних фактора током 1975–1976. године ради ослобађања политичких осуђеника и инсистирање на тзв. *трећој корпи* хелсиншких докумената посебно су се фокусирали на шест лица: Михајло Михајлов, Сава Банковић, Ђуро Ђуровић, Марко Веселица, Владимир Дапчевић и Франц Миклавчич. Председнику републике стигло је преко 10.300 петиција за осуђена лица, али се оне свде на 107 осуђеника. За Михајла Михајлова било је 2.595 петиција, преко 4.000 за Ђуру Ђуровића, више од 7.500 за Миклавчича, 2.388 за Душка Бркића, Марка Веселицу неколико стотина, за извесног Гордоша 3.500 и Марка Диздара стотинак.¹⁶ Кључни међународни фактори (председник САД, Аменсти интернешенел, ПЕН и други) посебно су били заинтересовани за Михајлова, па је В. Бакарић закључио како „одавно није било ништавније личности која је коришћена за притисак на нас...“¹⁷

Савет за заштиту уставног поретка одлучио је да Комисија за помиловања Председништва СФРЈ са надлежним органима утврди критеријуме за помиловање. Одлука о групном помиловању политичких осуђеника донета је из пропагандних разлога већ половином маја 1977. уочи јунске седнице конференције КЕБС-а, али је спроведена традиционално тек за Дан републике

љак) као ширем чину, док су за помиловање били П. Стамболић, Д. Марковић и Р. Дугоњић из БиХ и делимично С. Крајгер из Словеније. Одлучено је да се то питање реши уз сагласност и консултовање ССУП-а и Секретаријата за правосудје, затим и државних функционера Е. Кардеља, В. Ђурановића, С. Доланца и председника републике Ј. Б. Тита. Њихов став је изгледа на крају био ближи ранијем предлогу Савезног савета за безбедност, тј. за помиловање. „Сагласан сам са предлогом Савезног савета за безбедност. Ипак нисам уверен да треба ићи на то пре београдске конференције, јер ће испасти да то чинимо због ње и притисака који се врше на нас“, оценио је Кардељ. Сличан став делили су комисије за помиловање БиХ и Србије неке друге републичке комисије, па је помиловање на следећој седници усвојено као коначно решење. – АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 46, 76. седница, април 1977, Стенограми са 76. седнице Председништва СФРЈ, 7. тачка Амнестија односно помиловање осуђених лица за политичке деликте – заузимање ставова; АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 46, 76. седница, април 1977. Допис Е. Кардеља Комисији за помиловање СФРЈ, Допис Комисије за помиловање Председништва БиХ; АЈ, Председништво СФРЈ, 803-фсц. 609, 03-07 стр. пов. 1973, Комисија за помиловање, Извештај о осуђеним и предлогу амнестије за политичке деликвенте 25. септембар 1973, Архив КПЗ Сремска Митровица, Досије Михајла Михајлова, матичне књиге бр. I–VII; Сведочење Михајла Михајлова дато аутору у Београду 5. октобра 2007.

¹⁶ АЈ, Председништво СФРЈ, 803-фасц. 46, 75. седница, 12. април 1977, *Информација о амнестији и помиловању лица осуђених за политичке деликте*.

¹⁷ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 52, 89. седница 22. новембар 1977, стенограми, 46; АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 647. 05-02, 1977. *Комисија Председништва СРС за помиловање*.

1977. Режим је настојао да пошаље поруку свету како је то устаљена пракса, а не изнуђен пропагандни потез пред седницу КЕБС-а када је донета формална одлука.¹⁸ Групно помиловање је прихваћено као адекватнији чин од амнестије, како би ситуација изгледала што редовнија и стога што омогућује селективност у третирању појединих лица.¹⁹ Помиловање је требало да сведочи о снази државе и стабилности друштвеног поретка, а по речима Бакарића на робији је било и таквих „који су нам опаснији у затвору него на слободи с обзиром на чврстину нашег система, ефемерности њиховог значаја и могућности да својим деловањем угрозе наш државни систем“.²⁰

Законом о помиловању од 1. јула 1977. проширене су ингеренције Председништва СФРЈ, које је добило право да помилује сва лица осуђена за политичке деликте без обзира на висину казне. Из надлежности федерације изузета су помиловања за лакше политичке деликте, то јест за чл. 174. и 292 (која су била најбројнија) и за лица која увреду републичке и покрајинске институције или функционере. Према усаглашеним критеријумима те године су ослобођена издржавања казне лица која су осуђена по следећим члановима: 100 – контрареволуционарни напад на државно и друштвено уређење, 109 – учествовање у непријатељској делатности, 117 – удруживање против народа и државе, 118 – непријатељска пропаганда и 119 ст. 2 – изазивање националне, расне, верске нетрпељивости, мржње и раздора. Услов је био да су издржала половину изречене или снижене казне. Ослобођени су такође сви за које је поступак био у току или није ни покренут и без обзира на то колико су издржали на робији а били су оптужени по члану 119 или 174 (увреду државе и њених органа и сл.). Делимично су ослобођена лица осуђена по члановима 100, 109, 110, 117, 118 и 119 КЗ из 1951. на тај начин што је осуђенима на преко 10 снижена казна за 2 године, онима од 5–10 за 1 годину и до 5 година за 6 месеци. За дела из чланова 292 – ширење лажних вести и 174, уколико се радило о увреди покрајинских и републичких а не савезних органа, помиловања су према новом закону давала републичка односно покрајинска председништва (чл. 15 Закона о помиловању).²¹

¹⁸ „Свакако прије београдске конференције треба одлучити тако да нам нико не може казати да смо то учинили под притиском овог или оног јавног мњења“, образложио је Јаков Блажевић. – АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 46, 76. седница, април 1977, Стенограми са 76. седнице Председништва СФРЈ, 7. тачка: *Амнестија односно помиловање осуђених лица за политичке деликте – заузимање ставова*, 92.

¹⁹ АЈ, Председништво СФРЈ, 803-фасц. 46, 75. седница, 12. април 1977, *Информација о амнестији и помиловању лица осуђених за политичке деликте*; Исто, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 46, 76. седница, *Информација о елементима за опредељење о амнестији или помиловању политичких осуђеника*, 1–8.

²⁰ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 46, Стенограми са 76. седнице Председништва СФРЈ, 7. тачка: *Амнестија односно помиловање осуђених лица за политичке деликте – заузимање ставова*, 76, 91–92.

²¹ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 49, 83. седница, *Одлука Председништва СФРЈ о помиловању поводом Дана републике 1977*, 5. јул 1977, 1–3; Исто, фасц. 646, Седница Комисије за помиловање.

Републичке и покрајинске комисије су разматрале случајеве са територије из своје надлежности, а потом је Савезна комисија за помиловање усаглашавала коначну листу за помиловање и упућивала је председнику државе и Председништву СФРЈ. Критеријуми су предвиђали ослобођење од казне, делимично ослобођење и ослобођење од гоњења. У критеријуме су улазили тежина кривичног дела, понашање у КП домовима, политички значај (интересовање домаће и стране јавности и слично). Посебно је требало пажљиво размотрити предлоге за М. Михајлова, Ф. Миклавчича, Ђ. Ђуровића и М. Веселицу због њиховог међународног значаја.²² У одређеном броју случајева осуђене лица су „сарађивала на разоткривању група и појединаца са одговарајућим службама“ а на Председништву је у том смислу подвучена делатност Богдана и Комнена Јововића (Богдан се као први сарадник службе помиње као сведок на процесу Милети Перовићу).²³

Критеријуми за помиловање нису били уједначени. Много већи степен строгости примећен је код комисије у Војводини него на Косову, или у БиХ него у Црној Гори. Комисија у Војводини се правдала тиме што су код ње махом били ибеовци-повратници. Због неуједначених критеријума Савезна комисија је одлучила да се свима који су осуђени на преко десет година линеарно снизи казна за по годину дана.²⁴ Процењивано је да је од нешто више од 500 политичких осуђеника 300 задржало непријатељски став, док су 200 „барем пасивни“. В. Бакарић и поједини дискусанти на Председништву су се заложили за широку амнестију, оцењујући да нема интереса да се људи попут Душка Бркића и припадника Барске групе толико држе у затвору. Бакарић је то образложио следећим речима: „Чини ми се да су они политички ионако пропали а ако наставе инако ће поново доћи у затвор“. Изнет је став да за терористе и политичке емигранте нема амнестије (чему је био склон једино Фадиљ Хоџа). Дража Марковић је изразио бојазан да би амнестија могла окуражити „опозиционе елементе“, групу професора *пракисоваца* и националисте попут Добрице Тосића који су се ангажовали у оснивању фонда за помоћ политичким осуђеницима у Југославији. То би могло охрабрити, сматрао је Марковић, Ђиласа који се спремао да објави ратне мемоаре (како је оцењено, најгори текст написан о партији), и многе друге дисиденте који су се све више повезивали на линији Београд – Загреб. Већина на Председништву СФРЈ је овакве страхове ипак

²² АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 645/1977, Комисија за помиловање 03-05, *Критеријуми за давање помиловања*, 1–4.

²³ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 52, 89. седница, 22. новембар 1977, стенограми, 46-60; АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 56, 98. седница 20. април 1978, стенограми, 37-44; АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 647. 05-02 1977, *Помиловање осуђених лица за кривична дела против народа и државе*, 29. октобар 1977, *Комисија за помиловање БиХ – извештај*, 14.

²⁴ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 52, 89. седница, 22. новембар 1977, стенограми, 46–60.

сматрала претераним, уз аргумент да се амнестирани увек могу поново наћи иза решетака.²⁵

Савезни секретар Фрањо Херљевић је приликом посете КПД Забела после побуне која је 1977. избила у овој установи, а у склопу припрема за велику аболацију политичких осуђеника, рекао: „*Ми немамо много политичких осуђеника, а могло би да дође до помиловања једног броја тих лица. Ми њих морамо пратити и ако се неко поправио, треба да будемо ширих руку, али је веома важно да ви стојите иза оцене дали се конкретни појединац поправио, како се понаша и дали постоји могућност да настави такву делатност.*“ Политички осуђеници су ипак помиловани даљег издржавања казне углавном на основу одлуке неког политичког тела Председништва СФРЈ и Ј. Б. Тита у специфичним околностима, а ретко или готово никад (барем за најпознатије случајеве) на предлог КП домова због доброг владања и сл.²⁶

На Председништву СФРЈ разматрано је укупно 878 предлога, од чега 567 позитивних (355 ослобођено гоњења, 144 ослобођена и 70 скраћена казна) и 311 негативних. Комисија за БиХ је предложила чак 373 политичка осуђеника од чега 257 позитивних 116 негативних, Хрватска је предложила 212 и 142 позитивна и 70 негативних (ту су били Давор Арас и Марко Веселица који је касније одлуком Председништва СФРЈ аболитан).²⁷ Комисија за помиловање из Србије предложила је само 9 лица за потпуну аболацију (Ђура Ђуровић је био најпознатије име) и 3 лица која нису почела издржавање казне, 8 лица је добило скраћење до 30% (међу којим и стари ибеовци Душан Бркић и Миливоје Стефановић), 6 није добило помиловање (међу којима ибеовци Раде Жигић и Љубомир Радуловић) и још 3 који нису почели да издржавају казну. Кривичног гоњења су ослобођена 23 лица према којима је поступак био у току, а за 9 поступак није обустављен. У Србији су укупно обрађена 63 осуђеника или лица у поступку, а од тога позитивно је решено 45 (12 помиловано, 9 скраћена казна, од тога у 2 случаја је предложена мера безбедности лечења као душевно оболелих, и 24 ослобођена даљег гоњења), а негативно 18 случајева. Комисија САП Војводине обрадила је 30 лица; за помиловање је предложила 15 лица (9 потпуно, 2 делимично и 4 од гоњења) и 15 лица одбила. Међу њима је био Михајло Михајлов, али је и он из политичких разлога на крају аболитан.²⁸ Комисија на САП Косову предложила је 16 лица

²⁵ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 46, Стенограми са 76. седнице Председништва СФРЈ, 7. тачка Амнестија односно помиловање осуђених лица за политичке деликте – заузимање ставова, 76, 90–104.

²⁶ С. Митић, *Службена белешка о посети Фрање Херљевића руководиоца Службе државне безбедности СФРЈ КПД Забела*, 28. март 1977, Архив КПЗ Забела – Пожаревац, 9.

²⁷ Фрањо Херљевић, савезни секретар ССУП-а, посебно је скренуо пажњу на хрватског дисидента Марка Веселицу: „Њега морамо држати под најстрожом контролом, одузети му пасош, јер он ће прећи у терористе“. – АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 52, 89. седница, 22. новембар 1977, стенограми, 46.

²⁸ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 648, Комисија за помиловање 03-05/1977, стр. пов. 106/2, 10. октобар 1977, *Списак лица која се предлажу за помиловање Комисије за помиловање СРС*; АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 648, Комисија за помилова-

за потпуно помиловање, 21 за делимично ослобођење, за ослобођење од гоњења 20 лица, док су 33 одбијена. То је било укупно 80 лица, за трећину више предложених него у ужој Србији и за чак 150% него у Војводини. Тај податак говори о већем интензитету политичке репресије али и отпора на Косову после 1968, а нарочито после 1973. године.²⁹

Предлози за амнестију по републикама у СФРЈ

БИХ	– 62 ослобођење, 15 снижење казне, 179 ослобођено гоњења
ЦГ	– 11 ослобођење, 4 снижење, 6 ослобођено гоњења
ХРВ	– 23 ослобођење, 8 снижење, 117 ослобођено гоњења
СЛО	– 6 ослобођење, 2 снижење, 7 ослобођено гоњења
МАК	– 3 снижење, 1 ослобођено гоњења
СРБ	– 12 ослобођење, 11 снижење, 23 ослобођено гоњења
ВОЈ	– 9 ослобођење, 2 снижење, 4 ослобођено гоњења
КОС	– 16 ослобођење, 21 снижење, 19 ослобођено гоњења
Укупно:	142(2) ослобођење, 73 предлога за снижење казне, 356 ослобођена гоњења: 569

У СФРЈ су, према коначном саопштењу, на крају помилована 723 осуђеника од тога чак 569 политичких (70% од предложених 878). Аболирано је 214 осуђених за политичке деликте, потпуно 144 (30% свих предложених за аболицију), за 70 лица је само снижена казна (шест месеци до две године), а још 356 ослобођено је даљег гоњења због политичких деликата. Чак 80% свих аболираних отпадало је на „политичке“ из Босне и Херцеговине и Хрватске који су били најбројнији.³⁰ Од укупног броја ослобођених 128 је било тежих политичких криваца и 87 лакших; код потпуно ослобођених 60 је спадало у тешка кривична дела из X главе док су 82 лица из групе лакших кривичних дела тзв. „псовачки деликти“ (174, 192 и 119/3 КЗ). Код снижења казне чак 68 је било тежих и само 2 лакша, док су код ослобођених гоњења у питању углавном били лакши деликти. Актом помиловања није обухваћено 85 осуђених као терористи и 15 као шпијуни. Према овим подацима у Југославији се у то време у затворима налазило преко 700 политичких осуђеника (5% у односу на укупан број).³¹ По опсегу била је то најмасовнија аболиција или амнестија политичких криваца од смрти Стаљина

ње САП Војводина 03-05/1977, 1–3; АЈ, Председништво СФРЈ, 803-фасц. 51, 89. седница, 22. новембар 1977. *Помиловање политичких осуђеника очи Дане републике 29. новембра – збирни извештај*; АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 647, 05-02-1977.

²⁹ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 648, Комисија за помиловање САП Косово 03-05/1977, 1–3.

³⁰ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 52, 89. седница, 22. новембар 1977; *Борба*, 23. новембар 1977.

³¹ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 52, 89. седница, 22. новембар 1977; стенограми, 49.

1953, када се уочи Дана републике нашло на слободи стотине политичких осуђеника а многима су затворске казне биле знатно умањене. У редовном поступку током исте године помиловано је 329 лица, а одбијено њих 1.023. Ове мере су укупно „испразниле“ затворе у Југославији за око 900 лица. Знатан број деликата спадао је у лакше вербалне деликте, па су поједини чланови комисије износили дилеме о томе шта је целисходније: кривично гоњење оваквих деликата или прекршајно кажњавање.³²

Помиловањем нису била обухваћена лица која су означена као терористи, диверзанти и шпијуни, политички осуђеници који својим држањем то нису заслуживали или се процењивало да би се њихово пуштање на слободу штетно одразило на државне интересе или средину у којој ће помиловани живети (попут В. Дапчевића, М. Перовића, А. Демаћија, терориста М. Хркача и Р. Гајића и других).³³ Хркачу, који је правноснажно био осуђен на смрт због тероризма (подметање бомбе у биоскопу „20. октобар“ 1968. године) одбијена је молба за помиловање, али је одлучено да се вест о његовом стрељању објави после Дана Републике како би се предупредиле могуће терористичке акције с циљем да буде спасен (што се већ дешавало почетком 1970-их). Седморици осуђених на смрт због због крвне освете, махом Албанаца са Косова, такође се није изашло у сусрет, иако су о томе вођене највеће расправе.³⁴

Остављен је простор да се помиловање прошири на лица која нису била обухваћена критеријумима, у случајевима политичке потребе за таквим чином. На тај начин су политичком одлуком, и поред негативних предлога КП установа и републичко-покрајинских органа, аболирани Михајлов и Веселица. У питању су превасходно биле личности за које су посебно били заинтересовани међународна јавност, средстава јавног информисања, разне институције и појединци и због којих је највишим руководиоцима и органима упућено највише представки, молби, апела и петиција појединаца и организација.³⁵

По редовним молбама за помиловање током 1977. године Комисија за помиловање је разматрала 625 молби и усвојила 149 (25 ослобођено издр-

³² АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 55, 94. седница, 14. март 1978, *Извештај о раду Комисије Председништва СФРЈ за помиловање за 1977. годину*, јануар 1977, 1–3.

³³ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 49, 83. седница, *Одлука Председништва СФРЈ о помиловању поводом Дана републике 1977*, 5 јул 1977, 1–3.

³⁴ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 52, 89. седница, 22. новембар 1977, Стенограми, 70. АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 55, *Извештај о раду Комисије Председништва СФРЈ за помиловање за 1977. годину*, јануар 1977, 1–8. Приликом расправе чланова комисије наводили су аргумент да ли би аболисија осуђених на смрт помогла да се ублажи феномен *крвне освете*, јер се према службеним подацима на Косову налазило око 1.000 породица са 6.000 чланова домаћинства који су готово били у кућном притвору од којих око 150 није смело да изађе из куће.

³⁵ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 49, 83. седница, *Одлука Председништва СФРЈ о помиловању поводом Дана републике 1977*, 5. јул 1977, 1–3.

жавања казне, за 121 лице снижена казна), док је 480 захтева одбијено. Такође 249 лица је ослобођено кривичног гоњења.³⁶ Осим ове кампањске амнестије треба имати у виду и редовне годишње амнестије, најчешће поводом Првог маја и Дана републике. У питању су најчешће били осуђеници због криминалних деликата, који су помиловани (од неколико десетина лица до стотину) или им је казна смањена (до више стотина годишње). Политички осуђеници су ретко када долазили у обзир за помиловања, обично само најлакши случајеви кажњени због непријатељске пропаганде. Велики број лица је помилован за Дан Републике 1971. године. Од 1.023 предлога ослобођено је 135 осуђеника (13%), а чак за 878 (87%) лица одобрено је снижење казне или условно кажњавање. Колико је велики број амнестиран том приликом говори податак да је током целе 1972. аболирано свега 16 лица, што се може објаснити драматичним догађајима и политичком нестабилношћу у земљи (хрватско пролеће, операција Радушa итд.).³⁷

Крајем 1980-их, у контексту глобалног краха комунистичких система и идеологије, затворе у Србији су после помиловања напустили и најтежи политички осуђеници, а у неким републикама чак и бивши терористи. До почетка 1990. на робији је остало свега десетак политичких осуђеника у целој Југославији, махом Албанаца оптужених за тероризам или заверу ради обарања друштвеног поретка.

*

Амнестије и аболиције политичких осуђеника спровођене су кампањски – у складу са тренутним политичким потребама режима и потребом да се нагласи либерализација друштва (1944, 1953, 1962, 1977). Будући да је пропагандни ефекат према међународним факторима био посебно значајан, оне су спровођене у време значајних међународних догађаја или билатералних сусрета. Југославија је и на тај начин креирала либерални имиџ на Западу, покушавајући да симетричним аболицијама происточних и прозападних дисидената и политичких осуђеника одржи једнаку дистанцу према оба блока.

³⁶ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 52, 89. седница, 22. новембар 1977, Стенограми, 71.

³⁷ АЈ, Председништво СФРЈ, 803, фасц. 607, 03-07, стр. пов 144/72, 11. седница; *Извештај о раду Комисије за помиловање Председништва СФРЈ од новембра 1971. до октобра 1972. године*, 11. октобар 1972.